

MATERIAŁY – KOMUNIKATY
– SPRAWOZDANIA Z BADAŃ

Jerzy Bagrowicz

Wydział Nauk Teologicznych UMK

PAEDAGOGIA PERENNIS W STRUKTURZE NAUK PEDAGOGICZNYCH

WPROWADZENIE

Czytelnikom tego tekstu należy się słowo wprowadzenia. Tytuł artykułu sugeruje, że może to być naukowe opracowanie bardzo ciekawego zagadnienia. Tym, którzy na to liczą pragnę jednak wyjaśnić, że okoliczności powstania tekstu skłaniają mnie do nadania temu opracowaniu charakteru bardziej osobistej refleksji nad doświadczeniem powstania i obecności specjalizacji i Zakładu Edukacji Chrześcijańskiej (1996) oraz czasopisma „Paedagogia Christiana” (1997) w strukturach Instytutu Pedagogiki na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Doświadczenie to było udziałem nie tylko moim, ale także kadry naukowej Instytutu, a zwłaszcza moich współpracowników, pośród nich także doktorantów i tych spośród absolwentów pedagogiki, którzy zdecydowali się na tematy prac magisterskich, wyraźnie nawiązujące do historii i współczesnej refleksji nad wychowaniem inspirowanym chrześcijańską myślą pedagogiczną.

Zanim przystąpimy do opisu tego doświadczenia, warto skupić się, choć bardzo skrótowo, nad historycznym dziedzictwem refleksji naukowej w tej dziedzinie. To pomoże osadzić opis realizacji tej cieka-

wej inicjatywy oraz wskazać na jej znaczenie dla kształtu naukowej refleksji nad edukacją religijną w Polsce.

PERSPEKTYWA HISTORYCZNA

Jest rzeczą powszechnie znaną, że chrześcijaństwo od samego początku podejmowało działalność wychowawczą. Wynikało to z jego podstawowej misji, którą było głoszenie Ewangelii i służba człowiekowi, przede wszystkim w wymiarze troski o jego wychowanie i zbawienie. O ile jednak sama pedagogia była wpisana w rozwój chrześcijaństwa, w jego naturę i powołanie, w jego struktury i sposób działania, o tyle konstytuowanie się refleksji naukowej nad tą pedagogią przyszło o wiele później. I choć w minionych wiekach mamy wiele przykładów uporządkowanego myślenia o edukacji religijnej, to tak naprawdę dopiero w czasach nowożytnych, a zwłaszcza w wieku XIX i XX obserwujemy próby określenia dyscyplin i subdyscyplin naukowych zajmujących się tym tak ważnym aspektem życia chrześcijańskiego.

Edukacja religijna stanowiła zawsze i stanowi dziś ważną dziedzinę wychowania oraz przedmiot badań, zwłaszcza w ramach pedagogiki ogólnej i teorii wychowania. Warto na początku podkreślić, że inspirowana chrześcijaństwem refleksja nad wychowaniem w Polsce przełomu XIX i XX wieku, była uwarunkowana nie tylko stanem rozwoju tej refleksji w świecie, a szczególnie w Europie, ale i specyficznymi warunkami, w jakich znalazła się nasza Ojczyzna i Kościół pod zabarami. Warto przypomnieć, że chrześcijańska myśl pedagogiczna tego czasu wyrażała się w kilku nurtach. Pierwszy i podstawowy z nich odwoływał się do przeżywającej swój renesans filozofii tomistycznej. Jako pierwszy na znaczenie nauki św. Tomasza dla nauczania i wychowania wskazał Otto Willmann (1839–1920). Przyczyniło się to do odnowienia pedagogiki katolickiej, szczególnie w jej nurcie społecznym.

Wprowadzenie zasad filozofii św. Tomasza do pedagogiki udało się jeszcze pełniej twórcy tzw. tomizmu lowańskiego, czyli neotomizmu, kardynałowi Desideremu Josephowi Mercierowi. Chrześcijańskie zasady wychowania sprowadzają się – jego zdaniem – do kształtowania moralnych przyzwyczajeń (cnót), do tworzenia z nich chrześci-

jańskiego charakteru, w których wola podporządkowana rozumowi i absolutnemu dobru opiera się na fundamencie wiary, a wyraża się na zewnątrz w miłości bliźniego i w samozaparciu się¹. Podstawą tak pojętego wychowania moralnego jest całkowite oddanie woli Najwyższemu Absolutnemu Dobru – Bogu; jest tą podstawą także miłość, również wobec bliźnich. Jej sprawdzianem jest wyrzeczenie, poświęcenie, duch ofiary. Cała zatem moralność wychowawcy i wychowanka ma być przeniknięta doskonaleniem się w miłości². Natomiast J. H. Newman wprowadził do refleksji pedagogiczno-religijnej pojęcie „ukonkretnienia”. Proces ten polega na otwarciu serca na rzeczywistość i chwytaniu nie tyle treści pojęciowej, ile żywej egzystencji idei, na przejściu się nią do głębi, aby mogła wejść w ludzkie życie i skutecznie je kształtować. Newman jest uważany za prekursora egzystencjalizmu chrześcijańskiego, a jego poglądy pedagogiczne torowały drogę egzystencjalnej teorii wychowania. Następnym etapem, odwołującym się do myśli tomistycznej, rozwija zasady wychowania moralnego, na które już wcześniej wskazywał D. Mercier. Na czoło wychowania chrześcijańskiego wysuwano ideę moralizmu. Zasady moralizmu w Polsce rozwijał o. Jacek Woroniecki (1878–1949), który w okresie międzywojennym rozpoczął przebudowę etyki w kierunku powiązania jej z pedagogiką³.

Innym nurtem pedagogiki chrześcijańskiej owego czasu jest nurt religijno-moralny, opierający się na Herbartowskiej psychologii i dydaktyce. Nurt ten uwidocznił się m.in. w katolickiej katechetyce, która zaczęła czerpać z osiągnięć dydaktyki świeckiej, odchodząc od egzegetycznych metod nauczania i korzystając nie tylko z metody stopni formalnych, ale i z dorobku pedagogiki pracy i pedagogiki przeżycio-

¹ Por. D. J. Mercier, *Principes d'éducation chrétienne. Conference faite à Vienne, Au Congrès du „Katholischen Lehrerbund für Oesterreich” le 11 septembre 1912*, w: tenże, *Oeuvres pastorales*, t. 3, Louvain 1929, s. 375–399.

² J. Bagrowicz, *Edukacja religijna współczesnej młodzieży. Źródła i cele*, Toruń 2000, s. 153–154.

³ Por. S. Kunowski, *Tomistyczne studia w dziedzinie pedagogiki*, w: *Pastori et Magistro*, red. A. Krupa, Lublin 1966, s. 4–69–488; J. Horowski, *Paedagogia perennis w dobie postmodernizmu. Wychowawcze koncepcje o. Jacka Woronieckiego a kultura przełomu XX i XXI wieku*, Toruń 2007, s. 63–85.

wej. W pedagogice religijnej zaowocowało to dążeniem do pobudzenia aktywności wychowanka w procesie wychowania go do życia według zasad Ewangelii.

Nurty te znajdowały odbicie w praktyce wychowawczej Kościoła. Wcześniejsze modele wychowania postrzegały wychowanka raczej jako przedmiot wychowawczego oddziaływania. Ten tradycyjny model podlegał zmianom na przełomie XIX i XX wieku. Odchodzenie od modelu tradycyjnego, zdecydowanie stawiającego na działanie wychowawcy, oznaczało postawienie na wychowanie, które liczy się z odkrywaniem prawideł psychologii rozwoju i dorastania oraz podkreśla znacznie wyraźniej samowychowanie, a więc wolność wychowanka. Nurt ten nazywany „nowym wychowaniem” charakteryzował się rozwojem wpływów naturalizmu i liberalizmu w wychowaniu. Można więc powiedzieć, że na przełomie XIX i XX wieku podejmowano próby zbudowania myśli pedagogicznej, inspirowanej filozofią św. Tomasza z Akwinu. Jak to było już wyżej zaznaczone, próby te były znane w Polsce. Pierwsza połowa XX wieku przyniosła szereg prac rodzimych autorów, zawierających opracowania zagadnień istotnych dla myśli pedagogiczno-religijnej. Ich autorami byli m.in. Jacek Woroniecki oraz Konstanty Michalski⁴.

W takiej sytuacji rozwoju pedagogiki chrześcijańskiej po I wojnie światowej, w bardzo trudnej sytuacji odradzającego się państwa polskiego, przystąpiono nie tylko do odbudowy struktur państwa, bazy ekonomicznej, administracji, ale także do budowy systemu edukacji, ożywienia życia religijnego w kraju oraz naukowej refleksji nad nim. Pośród wielu dążeń w tym ostatnim dziele odzywały się głosy o potrzebie odbudowy pedagogiki religijnej i nawiązania do wcześniejszej tradycji jej rozwoju. Zagadnienie pedagogiki i wychowania religijnego pojawiało się w owym czasie na łamach czasopism, zwłaszcza „Miesięcznika Katechetycznego i Wychowawczego”, a także „Ateneum Kąpłańskiego”. Publikacje tego ostatniego czasopisma miały charakter naukowej refleksji nad tym problemem i oddawały nurty poszukiwań

⁴ Warto tu wspomnieć o ważnej książce K. Michalskiego *Między heroizmem a bestialstwem*, Kraków 1949.

odradzającej się po zaborach refleksji na tematy pedagogiki religijnej⁵. Publikowane wtedy prace, ukierunkowane na podkreślanie chrześcijańskiego, a zwłaszcza katolickiego punktu widzenia na wychowanie, dotyczyły zarówno rozwoju pedagogiki jako nauki, jak i bardziej szczegółowych zagadnień odnoszących się do stanu naukowej refleksji w zakresie pedagogiki katolickiej. Wiele z tych prac nawiązywało wyraźnie do encykliki papieża Piusa XI o chrześcijańskim wychowaniu młodzieży *Divini illius Magistri* (1929). Encyklika, uważana za bardzo ważny głos Kościoła na temat wychowania, ukazała się w bardzo trudnym dla Europy, ale i dla pedagogiki okresie. Był to czas narastającego kryzysu gospodarczego i społecznego nie tylko w Europie, ale i w całym ówczesnym świecie. W tej sytuacji, szczególnie w Europie, narastały tendencje nacjonalistyczne i militarystyczne. W obliczu budzących się nowych ideologii i nowych teorii oraz koncepcji pedagogicznych, Papież pragnął wyrazić stanowisko Kościoła na temat człowieka i jego wychowania. Podkreślał on, że u podstaw wychowania człowieka leży prawda o nim samym. Tu Papież przypomniał biblijne i dogmatyczne podstawy chrześcijańskiej antropologii, zwłaszcza wskazał na Jezusa Chrystusa nie tylko jako na źródło i model chrześcijańskiego wychowania, ale także jako na jego cel: „w ludziach odrodzonych przez chrzest urobić i odtworzyć Chrystusa”⁶. Papież pragnął

⁵ Por. np. W. Karasiewicz, *Wychowanie współczesne a religia*, „Ateneum Kapłańskie” 32(1933), s. 113–143; J. Sciesiński, *Postulaty Kościoła względem wychowania państwowego*, „Ateneum Kapłańskie” 35 (1935), s. 1–18; P. Tochowicz, *Podstawy filozoficzne współczesnej pedagogiki*, „Ateneum Kapłańskie” 35(1935), s. 19–35; tenże, *Reakcja przeciw naturalizmowi i jej odbicie w dziedzinie pedagogiki*, „Ateneum Kapłańskie” 35(1935), s. 217–237; tenże, *Filozofia i pedagogika socjologizmu*, „Ateneum Kapłańskie” 35(1935), s. 441–457; W. Jasiński, *Potrzeby katolickiej pedagogiki naukowej w Polsce*, „Ateneum Kapłańskie” 42(1938), s. 360–416; J. Woroniecki, *Program integralnej pedagogiki katolickiej*, „Ateneum Kapłańskie” 47(1947), s. 28–36; 165–174; 272–281; S. Paras, *Pedagogika katolicka na tle współczesnych prądów wychowawczych*, „Ateneum Kapłańskie” 46(1947), s. 163–178; 254–265; 355–361; 442–454; S. Kunowski, *U podstaw socjologizmu pedagogicznego*, „Ateneum Kapłańskie”, 46(1947), s. 361–372; S. Kunowski, *Aktualność pedagogiki katolickiej*, „Ateneum Kapłańskie” 50(1949), s. 433–462.

⁶ *Piusa XI encyklika o chrześcijańskim wychowaniu młodzieży*, tłum. i komentarz bp Michał Klepacz, Kielce 1947, s. 66.

przypomnieć podstawowe elementy wychowawczej doktryny Kościoła na temat wychowania człowieka, przede wszystkim ze względu na upowszechniający się w tamtym okresie naturalizm i liberalizm wychowawczy, który nie uwzględniał prawdy o słabości i skłonności człowieka do grzechu, a także roli łaski Chrystusa w dziele formacji człowieka. Ważnym problemem była także sprawa przypomnienia pierwszeństwa praw rodziny do wychowania dziecka i ostrzeżenie przed monopolizowaniem i zawłaszczaniem praw do wychowania przez państwo. Powtarzając elementy nauki społecznej zawartej w nauczaniu papieża Leona XIII, Pius XI wskazał na potrzebę integralnego wychowania człowieka, nie tylko religijno-moralnego, ale także fizycznego i obywatelskiego.

Nauczanie encykliki Piusa XI niewątpliwie przyczyniło się do ożywienia dyskusji nie tylko wokół wagi wychowania religijnego, ale i do przypomnienia o konieczności naukowej refleksji w zakresie pedagogiki religijnej. Pojawiło się wtedy sporo publikacji na temat wychowania religijnego, powstały czasopisma zajmujące się wychowaniem i pedagogiką religijną, na przykład wileńskie pismo „Ku szczytom” redagowane przez ks. Józefa Wojtukiewicza.

Sytuacja zmieniła się zasadniczo po II wojnie światowej. Kościół poniósł ogromne straty, także w kadrze naukowej. I tak zaraz po II wojnie światowej zostało praktycznie bardzo ograniczone przez władze państwowe systematyczne studium pedagogiki na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Miało ono wyraźnie charakter nurtu bazującego na tradycji chrześcijańskiej myśli pedagogicznej. Czołowy przedstawiciel tego nurtu, zajmujący się pedagogiką ogólną, chrześcijańskimi podstawami wychowania człowieka, a więc elementami pedagogiki religijnej, świecki badacz, prof. Stefan Kunowski pracował na tymże Uniwersytecie wykładając elementy pedagogiki ogólnej i religijnej na Wydziale Teologicznym i Filozoficznym. Kontynuował on, choć nie do końca w tym samym duchu, prace Jacka Woronieckiego. Kształtował się pod wpływem nie tylko tego ostatniego, ale i F. W. Foerstera, J. Maritaina, M. Schelera, E. Mounier'a⁷.

⁷ Por. J. Karczewska, *Wychowanie chrześcijańskie w ujęciu Stefana Kunowskiego*, Lublin 2006, s. 18–76 (mps).

Należy pamiętać, że po II wojnie światowej zostały w Polsce zlikwidowane wydziały teologiczne na uniwersytetach państwowych. Kościół w ich miejsce organizował kościelne zakłady naukowe. Odradzały się także seminaria duchowne, jednakże w tych zakładach uprawiano raczej katechetykę. Pedagogika chrześcijańska czy elementy pedagogiki ogólnej i religijnej były wykładane jako wprowadzenie i pomoc w kształceniu katechetycznym. Brakowało kadry naukowej i nie było perspektyw legalnego kształtowania naukowej drogi w kierunku rozwoju i promocji refleksji pedagogiczno-religijnej. Władze komunistyczne nie pozwalały na promowanie naukowego rozwoju ludzi w zakresie pedagogiki religijnej. Łatwiej było uzyskać możliwości takiego rozwoju w katechetyce.

Ważnym wydarzeniem dla rozwoju pedagogiki katolickiej był II Sobór Watykański. Na temat wychowania chrześcijańskiego ogłoszono deklarację pt. *Gravissimum educationis*, która zajęła się głównie problematyką szkół katolickich. Dla pedagogiki religijnej szczególnie ważne okazały się dokumenty doktrynalne i pastoralne soboru, jak konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen Gentium*, konstytucja o objawieniu *Dei Verbum*, czy deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*, dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio* czy deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae*. Warto tu także odnotować znaczenie konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*. Dokumenty te ukazały nowe perspektywy dialogu Kościoła ze współczesną kulturą, perspektywy dialogu wiary i kultury, a także dialogu Kościoła katolickiego z innymi religiami i wyznaniem chrześcijańskimi, jak również z niewierzącymi. Miały one wielkie znaczenie dla rozwoju katolickiej myśli pedagogicznej oraz praktyki wychowawczej. Stanowiły także impuls dla rozwoju pedagogiki religijnej. Zdobycze II Soboru Watykańskiego najwyraźniej były realizowane w pedagogii posługiwania papieża Jana Pawła II.

Przełom polityczno-społeczny z 1989 roku w pełni umożliwił w Polsce rozwój w zakresie studiów kościelnych, także pedagogiki religijnej. Współcześnie edukacją religijną zajmują się następujące subdyscypliny naukowe: pedagogika chrześcijańska (w jej wyznaniowych kształtach: katolickiej, ewangelickiej i prawosławnej), pedagogika religii (religijna) i katechetyka. Są one ze sobą ściśle związane nie tylko podstawa-

mi źródłowymi, czy też historią rozwoju, ale i przedmiotem zainteresowania.

ZAKŁAD EDUKACJI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ W INSTYTUCIE PEDAGOGIKI UMK

Po roku 1989 stało się możliwe szersze otwarcie także na myśl naukową inspirowaną dziedzictwem i tradycją chrześcijańską na państwowych wyższych uczelniach Polski. Dziedzictwo to przecież jest jednym z fundamentów kultury europejskiej, z której wyrosła idea uniwersytetu. Było ono ciągle obecne, choć przez cały niemal czas powojennej historii Polski usiłowano je wymazać, usunąć w cień. Piszący te słowa mógł, dzięki sprzyjającej atmosferze w nowej sytuacji społeczno-politycznej w Polsce i życzliwości środowiska naukowego Torunia, mieć udział w realizacji inicjatywy obecności refleksji nad pedagogią inspirowaną chrześcijaństwem w strukturach państwowego uniwersytetu.

Dla przybliżenia rozwoju tej inicjatywy odważę się na wskazanie bardziej osobistego akcentu związanego z tym przedsięwzięciem. Za interesowanie pedagogiką, a szczególnie pedagogiką religijną, budziło się we mnie w czasie studiów w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku, które – choć w czasie II wojny światowej straciło poważną część kadry naukowej – żyło jednak tradycją z przełomu XIX i XX wieku, gdy stanowiło liczący się ośrodek teologiczny, z poważnym czasopiśmem „Ateneum Kapłańskie”, z dobrze przygotowaną, wykształconą w Louvain, Paryżu i Rzymie kadrą naukową. Jako jedno z nielicznych seminariów duchownych w Polsce miało przed II wojną światową państwowe prawa uczelni wyższej. Założyciel KUL, ks. prof. Idzi Radziszewski wywodził się z tegoż środowiska, a w okresie międzywojennym i powojennym czterech profesorów tegoż seminarium było rektorami KUL. Po II wojnie światowej w latach 1945–1946 dźwiगाł je z ruin i przywracał życiu ks. dr Stefan Wyszyński, krótko potem biskup lubelski, a przez długie lata arcybiskup gnieźnieńsko-warszawski i prymas Polski.

Oprócz wykładu z elementów pedagogiki ogólnej i religijnej, były w seminarium zajęcia z dydaktyki i katechetyki. Na półkach odradza-

jącej się po bolesnych ranach wojny bibliotece seminaryjnej im. Księży Chodyńskich było sporo publikacji i czasopism z pedagogiki. Po święceniach kapłańskich i trzech latach pracy duszpasterskiej otrzymałem stypendium na studia z pedagogiki w Paryżu. Nie otrzymałem jednak paszportu i biskup wrocławski Antoni Pawłowski, przed wojną profesor na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, skierował mnie na studia specjalistyczne z pedagogiki religii i katechetyki w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Były to trudne czasy dla realizacji tego zamierzenia. Jak to już wyżej wskazałem, władze państwowe w bardzo dużym stopniu ograniczyły rozwój studium pedagogiki w tej uczelni. To, co z niej pozostało, było realizowane w ramach Wydziału Filozofii i Wydziału Teologii. Wobec powyższego koncentrowano się na studiach katechetycznych z elementami pedagogiki ogólnej i religijnej. Po ukończeniu studiów na KUL (doktorat w 1970 r.), od 1969 roku prowadziłem w seminarium duchownym we Wrocławku wykłady i ćwiczenia z pedagogiki, dydaktyki religijnej i katechetyki. W roku akademickim 1972/73 przebywałem w Paryżu, korzystając z możliwości studiów w Instytucie Katolickim w Paryżu i przygotowując materiały do pracy habilitacyjnej na temat koncepcji pedagogiki religijnej i katechetyki w ujęciu wybitnego pedagoga i katechetyka francuskiego Josepha Colomb. Po habilitacji (1992, Warszawa, Akademia Teologii Katolickiej) pracowałem na Wydziale Teologicznym ATK.

Dnia 1 października 1996 roku w Instytucie Pedagogiki UMK, z inicjatywy profesorów Aleksandra Nalaskowskiego i Andrzeja Wojciechowskiego, przy pełnej akceptacji Rady Instytutu Pedagogiki, Rady Wydziału Humanistycznego i władz UMK utworzono specjalizację w zakresie pedagogiki chrześcijańskiej, a po roku Zakład Edukacji Chrześcijańskiej. Kierownikiem specjalizacji i Zakładu został piszący te słowa, wcześniej profesor pedagogiki i katechetyki w Wyższym Seminarium Duchownym we Wrocławku, profesor i kierownik Katedry Katechetyki Fundamentalnej w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, w latach 1978–1997 redaktor naczelny jednego z najstarszych pism teologicznych w Polsce „Ateneum Kapłańskiego”. Adiunktem w zakładzie został ks. dr Czesław Kustra, michalita, specjalizujący się w teologii duchowości oraz pedagogiki chrześcijańskiej.

Decyzje te umożliwiły studentom pedagogiki nie tylko przygotowanie w zakresie konkretnej specjalizacji, ale i zapoznanie się z dorobkiem chrześcijańskiej myśli wychowawczej. Niektórzy ze studentów specjalizacji, po jej zakończeniu i ukończeniu zaocznych studiów teologicznych, otrzymywali misję kanoniczną i z powodzeniem pracują w szkolnym nauczaniu religii. Są naprawdę dobrze przygotowani do wypełnienia swej misji.

Warto tu zachować dla historii pragnienie ówczesnego dyrektora Instytutu Pedagogiki profesora Aleksandra Nalaskowskiego, aby w ramach specjalizacji edukacji chrześcijańskiej i z pomocą teologów zorganizować systematyczne studium przygotowujące nauczycieli religii w szkołach. Pragnienie to wyrastało z dobrze rozumianej potrzeby zapewnienia właściwie wykształconych pedagogicznie i dydaktycznie katechetów szkolnych. Od tej strony Instytut Pedagogiki mógł dać solidne podstawy pedagogiczne i dydaktyczne. Inicjatywa ta jednak nie mogła być zrealizowana choćby z tego powodu, że katecheci i nauczyciele religii powinni otrzymać pełne wykształcenie teologiczne, a w tym czasie nie było jeszcze w Toruniu Wydziału Teologicznego, który mógłby to zapewnić w całej rozciągłości i przy akceptacji władz kościelnych.

Od 1997 roku ukazuje się w UMK półrocznik „Paedagogia Christiana”. Czasopismo nawiązuje do tradycji uprawiania pedagogiki inspirowanej chrześcijaństwem. Wiele miejsca poświęca się ukazaniu biblijnych oraz filozoficzno-teologicznych źródeł nauki o wychowaniu i samego procesu wychowania opartego na ewangelicznej pedagogii Jezusa Chrystusa i tradycji Kościoła. Czasopismo jest otwarte na ekumeniczny wymiar wychowania, sięgając do tradycji wychowawczej innych Kościołów i religii, korzysta także z doświadczenia wielu pedagogów z tych kręgów oraz innych nie deklarujących przynależności religijnej i wyznaniowej, a podejmujących ważne zagadnienia wychowania i naukowej refleksji nad nim. Wiele inicjatyw w tym zakresie czasopismo przygotowało we współpracy z ks. prof. Bogusławem Miler-skim i jego współpracownikami z Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. Każdy z wydanych dotąd tomów czasopisma zasługuje na uwagę, chciałbym tu jedynie wspomnieć o tych, które cieszyły się szczególniejszym uznaniem, m.in. tom 1(17)/ 2006 poświęcony za-

gadnieniu cierpienia i śmierci i przygotowany z udziałem profesora Józefa Binnebesela, dwa tomy: 1(25)/2010 i 2(26) /2010 pod wspólnym tytułem: Dialog – edukacja – religia; tom 1(31)/2013 poświęcony dyskusjom na temat statusu i tożsamości pedagogiki chrześcijańskiej. Od roku 2012 redaktorem naukowym czasopisma jest ks. prof. Jarosław Michalski, sekretarzem redakcji dr Jarosław Horowski.

Zakład Edukacji Chrześcijańskiej zorganizował kilka sympozjów naukowych, m.in. na temat: *Katolicka myśl wychowawcza wobec wyzwań współczesności* (1997), *Wychowanie do wolności* (1998), *Pedagogia nadziei* (1999), *Domy dziecka w obliczu współczesnych wyzwań* (konferencja zorganizowana przy współudziale Zgromadzenia Księżych Michalitów – 2000). W 2000 r. odbyła się konferencja międzynarodowa na temat: *Wychowanie religijne: wyzwania i nadzieje*. W konferencji wziął m.in. udział profesor Herbert Zwergel z Kassel (Niemcy).

Warto także odnotować udział pracowników naukowych zajmujących się problematyką pedagogiki religii w III Międzynarodowym Kongresie Religioznawczym, który odbył się w Toruniu na UMK w dniach 12–15 września 2011 roku. Głównym odpowiedzialnym za organizację Kongresu był profesor Marek Szulakiewicz z UMK. Obrady Kongresu były poświęcone tematowi: „Religie i religijność w świecie współczesnym”. Sekcja IX Kongresu dotyczyła „Pedagogiki religii”. Obrady sekcji koordynował ks. prof. Jerzy Bagrowicz, sekretarzem był dr Jarosław Horowski, a wśród prelegentów znaleźli się wybitni pedagodzy i pedagodzy religii z wielu polskich uczelni⁸.

W dorobku specjalizacji i Zakładu Edukacji Chrześcijańskiej, oprócz wspomnianych wyżej tomów czasopisma „Paedagogia Christiana” jest sporo publikacji o tematyce pedagogiczno-religijnej. Można do nich zaliczyć publikacje pracowników Zakładu, m.in. autorstwa J. Bagrowicza: *Edukacja religijna współczesnej młodzieży. Źródła i cele* (2000), *Towarzyszyć wzrastaniu. Z dyskusji o metodach i środkach edukacji religijnej młodzieży* (2006), *Stawać się bardziej człowiekiem. Z podstaw edukacji religijnej młodzieży* (2008); C. Kustry *Pedagogia życia zakonnego w świetle pism ks. Bronisława Markiewicza (1842–1912)*, (1999),

⁸ Zob. *Religie i religijność w świecie współczesnym*, pod red. M. Szulakiewicza, Toruń 2011, s. 131–161.

Powściągliwość i praca w wychowaniu człowieka. Współczesne odczytanie koncepcji opiekuńczo-wychowawczej ks. Bronisława Markiewicza 1842–1912 (2002); J. Horowskiego *Paedagogia perennis w dobie postmodernizmu. Wychowawcze koncepcje o. Jacka Woronieckiego a kultura przełomu XX i XXI wieku* (2007).

Aktywna obecność w naszym Zakładzie ks. prof. Czesława Kustry, członka Zgromadzenia św. Michała Archanioła, czyli michality, otwierała studentów na charyzmat założyciela Zgromadzenia, błogosławionego ks. Bronisława Markiewicza, który w Galicji w bardzo trudnym czasie zaborów i zaniedbania wychowawczego dzieci i młodzieży potrafił przenieść na ziemię Polski wychowawcze idee św. Jana Bosko i dać podwaliny praktycznej realizacji pedagogiki opiekuńczej dostosowanej do uwarunkowań życia Polaków tamtej epoki.

Warto także wspomnieć o niektórych publikacjach z pedagogii biblijnej i pedagogiki religii, m.in. prac, których autorami byli: J. Bagrowicz, S. Jankowski „*Pan, Bóg twój, wychowuje ciebie*” (*Pwt 8, 5*). *Studia z pedagogii biblijnej* (2005), red. J. Bagrowicz i S. Jankowski, „*Wy mnie nazywacie «Nauczycielem» i «Panem» i dobrze mówicie*” (*J 13,13*), red. J. Bagrowicz i S. Jankowski, *Edukacyjny potencjał religii*, red. J. Bagrowicz, J. Horowski, (2012). Pod redakcją J. Bagrowicza, J. Michalskiego i J. Heumanna została wydana dwujęzyczna praca *Zapoznane wymiary edukacji – Verkannte Dimensionen der Bildung* jako wynik współpracy dwu środowisk naukowych: Wydziałów Teologicznego i Nauk Pedagogicznych UMK oraz Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Carla Ossietzky’ego w Oldenburgu.

Odnotujmy doktoraty obronione w tym okresie, szczególnie te, które wyraźnie odnosiły się do problematyki pedagogiczno-religijnej. I tak: Zbigniew Formella w roku 2001 obronił pracę doktorską na temat ideałów chrześcijańskiego wychowania realizowanych w Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej⁹; Ernest Miller w roku 2002 na temat działalności wychowawczej Zgromadzenia Sióstr Misjonek św. Rodziny od 1905 do 1991 roku, s. Małgorzata Perechowska na temat percepcji rodziny przez dzieci pełnosprawne i niepełnosprawne inte-

⁹ Z. Formella, *Chrześcijański ideał wychowawczy w ruchu harcerskim w Polsce po 1980 roku*, Inowrocław 2002.

lektualnie (2002); s. Elżbieta Sozańska w 2003 r. na temat doradztwa dla nauczycieli religii w Polsce w latach 1990–2000; Małgorzata Jędrzejewska w 2005 r. na temat społeczno-pedagogicznych uwarunkowań kryzysów religijnych współczesnej młodzieży polskiej¹⁰; Barbara Drążkowska w roku 2005 na temat ewangelizacji w Sieci, o możliwości realizacji ewangelicznej misji Kościoła w Internecie; Andrzej Przybylski na temat działalności edukacyjnej i myśli pedagogicznej św. Edyty Stein (2005)¹¹; Jarosław Horowski na temat wychowawczych koncepcji o. Jacka Woronieckiego w kontekście kultury przełomu XX i XXI wieku¹².

Oprócz ww. doktoratów napisanych pod kierunkiem ks. prof. J. Bagrowicza w tym czasie zostały obronione dwie rozprawy doktorskie napisane pod kierunkiem ks. prof. Czesława Kustry: Joanny Borowiak na temat kształtowania postaw religijnych uczniów na katechezie szkolnej w gimnazjum (2005); Krzysztofa Pilarza na temat wychowania we wspólnocie z Qumran. Studium analityczno-krytyczne (2010).

Wszyscy ci doktorzy kontynuują działalność naukową, a niektórzy z nich pracują w wyższych uczelniach. I tak ks. Zbigniew Formella jest profesorem w Papieskim Uniwersytecie Salezjańskim w Rzymie, dr Jarosław Horowski jest adiunktem na Wydziale Nauk Pedagogicznych w UMK, dr Małgorzata Słowik jest adiunktem w Akademii Pomorskiej w Słupsku, ks. dr Andrzej Przybylski jest rektorem Częstochowskiego Seminarium Duchownego oraz adiunktem w Uniwersytecie Jana Pawła II w Krakowie, s. dr Małgorzata Perechowska prowadziła zajęcia na Papieskim Wydziale Teologii w Warszawie, Sekcja Świętego Jana Chrzciciela Studium Teologii we Włocławku – wykłady z pedagogiki od października 2003 r do czerwca 2010 r., opracowała scenariusze katechez dla kl. V szkoły podstawowej „Spotkania uBOGAcające” i dla kl. I gimnazjum „Błogosławieni, którzy szukają Jezusa”, Wydawnic-

¹⁰ M. Słowik, *Społeczno-pedagogiczne uwarunkowania kryzysów religijnych współczesnej młodzieży polskiej*, Słupsk 2008.

¹¹ A. Przybylski, *Działalność edukacyjna i myśl pedagogiczna św. Edyty Stein*, Kraków 2007.

¹² J. Horowski, *Paedagogia perennis w dobie postmodernizmu. Wychowawcze koncepcje o. Jacka Worobieckiego a kultura przełomu XX i XXI wieku*, Toruń 2007.

two Jedność, Kielce – w roku r. szkolnym 2012/2013 (nowa podstawa programowa); s. dr Elżbieta Sozańska pracowała przez wiele lat jako doradca metodyczny w Kuratorium Oświaty w Toruniu, wizytator nauczania religijnego w diecezji toruńskiej, prowadziła także wykłady na Wydziale Teologicznym UMK, obecnie pracuje jako doradca metodyczny w Kurii Archidiecezjalnej w Łodzi i jest wykładowcą w Instytucie Teologicznym Archidiecezji Łódzkiej; dr Barbara Drażkowska jest cenionym pedagogiem w toruńskich szkołach, ponadto prowadziła zajęcia zlecone z pedagogiki w filii Papieskiego Wydziału Teologicznego (Warszawa) we Włocławku; dr Krzysztof Pilarz jest adiunktem na Wydziale Teologicznym UMK.

Opisując w pewnym skrócie dzieje specjalizacji i Zakładu Edukacji Chrześcijańskiej, chciałbym podkreślić znaczenie, jakie dla mojego własnego rozwoju naukowego oraz dla moich współpracowników w Zakładzie miała możliwość codziennego kontaktu naukowego z pracownikami naukowymi Instytutu Pedagogiki i osobistych więzów, które rodziły się przez lata współpracy. Najpierw chciałbym zaznaczyć, że spotkaliśmy się z przyjęciem przyjaznym, pełnym gotowości do pomocy i otwarciem na wzajemną współpracę u wszystkich koleżanek i kolegów, niezależnie od ich światopoglądu. Obecność w Instytucie Pedagogiki dawała możliwość zetknięcia się z najnowszymi nurtami poszukiwań naukowych w pedagogice, wielu bowiem pracowników z kadry naukowej Instytutu należało do ścisłej czołówki polskiej pedagogiki. Osobiście żałowałem, że taka możliwość nie zdarzyła się wcześniej. W owym czasie przykładano w Instytucie wielką wagę do kształcenia młodej kadry, szczególnie doktorantów. Staranne i pogłębione, niekiedy pełne sporów dyskusje z okazji zatwierdzania tematów prac doktorskich, formułowania problemów naukowych, tytułów tych prac, ich układu i metodologii naukowej były czymś w rodzaju okazji doskonalenia warsztatu naukowych poszukiwań. Zanim temat pracy doktorskiej mógł być wniesiony na obrady Wydziału Humanistycznego, podlegał przedtem obowiązkowi poddania się wewnętrznej, instytutowej recenzji.

Mam wiele powodów do wdzięczności wobec profesorów Instytutu Pedagogiki UMK za wiele cennych rad i uwag w trudzie przygotowania moich publikacji naukowych, za ich recenzowanie, ocenę, kon-

sultacje przygotowywanych doktoratów naszych studentów. Z grona profesorów pragnę wspomnieć szczególnie o ówczesnym dyrektorze Instytutu Pedagogiki profesorze Aleksandrze Nalaskowskim oraz profesorze Zbigniewie Kwiecińskim. Powinienem wspomnieć także o ciekawych i ubogacających spotkaniach z wieloma pedagogami z innych uczelni z okazji spotkań na zjazdach pedagogicznych, czy współpracy przy ocenie doktoratów, habilitacji czy też promocji profesorskich. Dodam tutaj, że bardzo wiele dawały mi także rozmowy z profesorami z innych wydziałów Uczelni, także z tych, które ogólnie nazywamy przyrodniczymi. Odkrywałem w wielu z nich dusze głęboko humanistyczne, otwarte na ten rodzaj pedagogii, którą w tytule artykułu nazywałem *paedagogia perennis*.

Korzystając z doświadczenia pracy w Radzie ds. Dialogu Religijnego Konferencji Episkopatu Polski oraz doświadczenia pracy w Instytucie Pedagogiki, mogłem w tym czasie przez siedem kolejnych lat organizować z upoważnienia Uniwersytetu, Prezydenta Torunia, Biskupa Toruńskiego i Toruńskiego Towarzystwa Naukowego *Colloquia Torunensia*, nawiązujące do sławnego toruńskiego Colloquium Charitativum. I w tym dziele miałem wsparcie w toruńskich uczonych z UMK, szczególnie w profesorze filozofii Marku Szulakiewiczu.

Organizowane przez nasz Zakład sympozja naukowe, teksty publikowane w czasopiśmie „*Paedagogia Christiana*”, a przede wszystkim osobiste kontakty i rozmowy mogły też być – w sposób niezamierzony – okazją przybliżenia pracownikom naukowym Instytutu wielu zagadnień związanych z problematyką pedagogiki religii, chrześcijańską pedagogiką. Odkrywałem – niekiedy ku mojemu zdumieniu – że wielu z nich w swej pracy nawiązywało do źródeł pedagogii chrześcijańskiej, dokumentów nauczania współczesnego Kościoła.

**ZNACZENIE DOROBKU SPECJALIZACJI
I ZAKŁADU EDUKACJI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ
ORAZ CZASOPISMA „PAEDAGOGIA CHRISTIANA”
DLA OŻYWIENIA PEDAGOGIKI RELIGII W POLSCE**

Dorobek Zakładu Edukacji Chrześcijańskiej, istniejącego w strukturach Wydziału Humanistycznego UMK, był ważnym elementem w procesie otwierania się Uniwersytetu na obecność myśli chrześcijańskiej w dyskusji i trosce o najbardziej żywotnych problemach współczesnego społeczeństwa. Środowisko naukowe UMK coraz pełniej otwierało się na uprawnioną obecność naukowych poszukiwań inspirowanych chrześcijańską tradycją. Można więc powiedzieć, że stało się tak w jakiejś mierze i dzięki temu, że sprawdziła się w strukturach Uniwersytetu obecność Zakładu Edukacji Chrześcijańskiej, że towarzyszyło temu procesowi życzliwe wsparcie kierownictwa Uczelni oraz kadry naukowej Instytutu Pedagogiki. Sukces ten ułatwił w latach 2000 i 2001 organizację Wydziału Teologicznego w UMK. Odwoływano się wtedy nie tylko do tradycji Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, nie tylko do dawnych tradycji szkolnictwa jezuickiego w Toruniu, ale także do pozytywnej oceny obecności struktury Zakładu Edukacji Chrześcijańskiej na Wydziale Humanistycznym. Powstanie Wydziału Teologicznego ze zrozumiałych racji zmniejszyło zainteresowanie studentów specjalizacją edukacji chrześcijańskiej. Niektórzy ze studentów innych wydziałów Uniwersytetu jako drugi kierunek studiów wybierali właśnie teologię. Nie znaczy to wcale, że w ramach Instytutu Pedagogiki całkowicie zniknęła problematyka edukacji chrześcijańskiej. Jej stałym elementem jest do dziś czasopismo „Paedagogia Christiana”, wydawane na Wydziale Nauk Pedagogicznych UMK.

Nie powinno się jednak zawężać znaczenia zaistnienia Zakładu Edukacji Chrześcijańskiej do ram Instytutu Pedagogiki czy nawet całej Uczelni. Warto podkreślić, że po roku 1990 pierwszy w Polsce na państwowym uniwersytecie Zakład Edukacji Chrześcijańskiej zajmujący się pedagogiką religijną powstał właśnie na Uniwersytecie Mi-

kołaja Kopernika w Toruniu. Była to więc inicjatywa pionierska, która pobudziła aktywność poszukiwań w zakresie pedagogiki religijnej w Polsce.

Zajęcia ze specjalizacji wskazywały, że chrześcijaństwo wniosło w dziedzictwo kulturowe także i wiele inspiracji ubogacających dzieło wychowania człowieka. Jezus Chrystus, Syn Boży i Zbawiciel człowieka nie tylko nauczał o Królestwie Bożym, ale jako wychowawca prowadził ludzi do zbawienia, był autentycznym przewodnikiem nie tylko w odkrywaniu miłości Ojca, ale i w doskonaleniu człowieka także w wymiarze czysto ludzkim. W pedagogii, która zawarta jest na kartach Ewangelii odkrywamy te pokłady wychowawczej tradycji, które sięgają najstarszych dziejów ludzkości przekazanych na kartach Starego Testamentu. W tej tradycji Jezus był wychowywany, do niej odwoływał się. Należy ona przecież do najważniejszych przekazów o początkach nauczania i wychowania człowieka w naszym kręgu kulturowym. Wychowanie chrześcijańskie od początku sięgało do tradycji wychowania grecko-rzymskiego, nie odrzuciło jej, ale wносиło zupełnie nowe, oryginalne momenty, wpisane w tradycję wychowawczą Pierwszego Przymierza i pedagogię Ewangelii Jezusa Chrystusa.

Nie tylko pedagogia Ewangelii, ale i pedagogia Pierwszego Przymierza jest jednym z ważnych źródeł wszystkich, także współczesnych systemów wychowawczych, jak również codziennej praktyki wychowania. Jest rzadko ukazywana w swoich korzeniach. Dlatego w wysiłku dydaktycznym i publikacjach Zakładu podejmowano zadanie przybliżenia jej. Warto spojrzeć na Stary i Nowy Testament nie tylko jako na Księgę Objawienia, ale także jako na dokument wychowania człowieka. Objawienie bowiem ze swej istoty dotyczyło zbawienia człowieka, jego przemiany; jest historią losów człowieka w dialogu z Bogiem. Człowiek w tej historii zmienia się pod wpływem cierpliwej Bożej pedagogii, jest wychowywany.

W publikacjach z zakresu pedagogiki religii wskazuje się dziś, że religia może i powinna odegrać rolę krytyczną i inspirującą. Ewangelia sama w sobie zawiera bowiem treści humanizujące i krytyczne w stosunku do społeczeństwa. Mogą one być pomocne w przeciwstawianiu się niewłaściwym przejawom życia społecznego i mogą spełnić rolę, którą nazywa się „diakonią kulturową”.

Wysiłki podejmowane przez pracowników naukowych Zakładu Edukacji Chrześcijańskiej miały pewien wkład w ożywienie zainteresowania edukacyjnym potencjałem religii, występującym w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Udało się nawiązać współpracę z naukowymi placówkami w Polsce i za granicą, zajmującymi się problematyką wychowania chrześcijańskiego, pedagogiką chrześcijańską w jej wyznaniowych aspektach: katolicką, protestancką i prawosławną. Szczególnie cenne okazały się kontakty z Instytutem Pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (ks. prof. M. Nowak, prof. A. Rynio), z Wydziałem Pedagogiki Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, zwłaszcza z ks. profesorem Bogusławem Milerskim, wybitnym znawcą problematyki pedagogiki religii, z Wydziałem Filozoficznym Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum (O. prof. W. Kubik, o. prof. Zbigniew Marek). Na wydziałach pedagogicznych w Polsce na coraz wyższym poziomie obecna jest refleksja pedagogiczno-religijna. Warto to odnotować m.in. ważne prace ks. prof. Mariana Nowaka¹³, ks. prof. Jarosława Michalskiego¹⁴ (Wydział Nauk Pedagogicznych UMK), prof. Janiny Kostkiewicz¹⁵ (Uniwersytet Jagielloński), prof. Katarzyny Olbrycht¹⁶ (Uniwersytet Śląski), prof. Aliny Rynio¹⁷, prof. Mirosława Patalona¹⁸ (Uniwersytet Gdański). Szczególnie cieszą prace naukowe młodych adeptów pedagogiki, którzy nie stronią od poważnej refleksji na tematy filozofii czy teologii wychowania, a także pedagogiki religii.

Ważnym wydarzeniem dla rozwoju refleksji pedagogicznej inspirowanej myślą i tradycją wychowawczą chrześcijaństwa było powstanie Zespołu Pedagogiki Chrześcijańskiej, któremu szefuje ks. prof. M. No-

¹³ Zob. M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej*, Lublin 1999.

¹⁴ Zob. J. Michalski, *Edukacja i religia jako źródła rozwoju egzystencjalno-kognitywnego. Studium hermeneutyczno-krytyczne*, Toruń 2004.

¹⁵ Zob. szczególnie J. Kostkiewicz, *Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce (1918–1039)*, Kraków 2013.

¹⁶ Zob. m.in. K. Olbrycht, *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*, Katowice 2000.

¹⁷ Zob. A. Rynio, *Integralne wychowanie w myśli Jana Pawła II*, Lublin 2004.

¹⁸ Zob. M. Patalon, *Teologia a pedagogika. Teologia mediacji H. Richarda Niebuhra jako źródło inspiracji pedagogicznych*, Słupsk 2002.

wak (KUL), a obowiązki sekretarza pełni dr J. Horowski (UMK). Zespół ten działa pod patronatem Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN, organizuje wiele ciekawych sympozjów naukowych, szczególnie ważnych dla rozwoju młodej kadry.

W początkowej fazie rozwoju studiów z pedagogiki religii w UMK rodziły się niekiedy, zwłaszcza pośród polskich katechetyków obawy, że rozwój tej subdyscypliny pedagogiki może przyczynić się do obniżenia rangi studiów katechetycznych. Dawali temu wyraz także odpowiedzialni za te studia w Kościele w Polsce. Obecnie, jak wolno sądzić, po okresie pogłębionych studiów nad relacją pedagogiki i pedagogiki religii, pedagogiki religii i teologii, relacją pedagogiki religii do takich subdyscyplin, jak: pedagogika chrześcijańska w jej wyznaniowych wersjach i katechetyka jest jasne, że mają one sobie właściwy przedmiot i metodę naukowej refleksji, właściwe sobie zadania¹⁹. Zniknęła więc obawa, że ktokolwiek z pedagogów religii może dążyć do pomniejszania roli katechetyki. Co więcej, coraz częściej katechetycy specjalizują się, ze znakomitymi efektami, w pedagogice religii. Narasta też przekonanie, że konieczna jest ścisła współpraca w ramach tych subdyscyplin, także nawiązanie ściślejszych form współpracy z pedagogiką ogólną oraz innymi naukami, szczególnie w zakresie humanistyki. Chodzi o realizowanie zasady interdyscyplinarności. Od początku istnienia Zakładu Edukacji Chrześcijańskiej na problem ten wskazywano nie tylko w opracowaniach teoretycznych, ale i w podejmowanych kontaktach naukowych.

Współczesna pedagogika religii pragnie mieć aktywny udział w podejmowaniu próby odpowiedzi na pojawiające się coraz częściej niepokojące pytania, jak na przykład: Jak wychowywać w czasach, które naznaczone są bolesnymi doświadczeniami systemów totalitarnych XX wieku, doświadczeniem przemian cywilizacyjno-kulturowych

¹⁹ Zob. np. J. Bagrowicz, *Pedagogika chrześcijańska – pedagogika religii (religijna) – katechetyka. Podobieństwa i różnice*, w: P. Tomasik (red.), *Abyśmy podtrzymywali nadzieję*, Warszawa 2005, s. 28–52; tenże, *Wokół dyskusji o naukowej refleksji nad edukacją religijną w Polsce*, „Paedagogia Christiana” 1/31(2013), s. 71–92; Z. Marek, *Tożsamość pedagogiki religii*, „Paedagogia Christiana” 1/31(2013), s. 93–106.

przełomu XX i XXI wieku, współczesnego terroryzmu, narastającą falą hedonizmu i relatywizmu moralnego, epoką uwiedzenia nie tylko młodych przez nowoczesne media? I odpowiedzi na pytania, które dotyczą wprost kompetencji pedagogiki religii, jak na przykład: Czy ma dziś jeszcze sens wychowanie według Prawa danego ludziom na Synaju? Czy ma przyszłość wychowanie oparte na Ewangelii Jezusa Chrystusa i odwołujące się do doświadczenia chrześcijańskiej tradycji wychowawczej? To tylko niektóre z pytań, które stają przed pedagogiką i szczególnie przed pedagogiką religii. Jestem przekonany, że przyszłość nie zatraci wrażliwości na wartości wyższe, na dziedzictwo kulturowe, z którego wyrosła współczesna pedagogia i praktyka wychowawcza.

Summary

PAEDAGOGIA PERENNIS IN THE STRUCTURE OF PEDAGOGICAL SCIENCES

The article is the Professor's personal reflection concerning the foundation and role of the Christian Education Department (1966) and the magazine „Paedagogia Christiana” (1997) in the structures of the Pedagogy Institute at the Faculty of Humanities of Nicolaus Copernicus University in Toruń. The author summarises the scientific research of its academic staff and emphasizes their share in the revival of religion pedagogy in Poland.